

"הבה לי בנים ואם אין מתה אנוכי"*

*הדברים שלהלן היוו את נאום הפתיחה בסמפוזיון שנערך בשנת תשמ"ט במוזיאון תל אביב, בנושא: חילוקי דעות על דרכי הטפול בפוריות האשה: אימוץ או הפריה – מה עדיף? בהשתתפות פילוסופים, רופאים, אנשי מדע ומשפטנים. הכינוס נערך ביוזמתה של חברת י.ב.מ.

מורי ורבותי:

יש הרבה מן הסמליות בעובדה שדיון זה על הורות, פוריות ואימוץ, אותו אני מתכבד בזה לפתוח, נערך דווקא כאן, במוזיאון תל-אביב, בבית-מושב ועיר-חומה לאמנות והוד יופי. היה זה כבר ר' יוסף אלבו, הפילוסוף היהודי הדגול שחי לפני כשש מאות שנים, מי שכונן כבר בזמנו נוה רעיוני אחד להורות ולאומנות:

בשעה שבא הר"י אלבו לדון ברבדים שונים של המושג אהבה, הוא מתעמק בין השאר בביטוי "אהבה טבעית", ובבואו להבהיר אהבה טבעית זו מה עניינה הוא כותב: "אהבה טבעית [קיימת ב-] ב' מינים: [האחד] אהבת המוליד לולד, לפי שהוא חלק ממנו, [והשני] אהבת האומן למלאכה, אשר טרח והשתדל בהמצאתה". (עיקרים ג', ל"ז)

הרגש של ההורים לפרי בטנם הוא אהבה טבעית ובמידה ידועה כזו היא גם אהבתו של היוצר ליצירתו, שאף היא לגביו כפרי בטן, פרי רוחו ומכחולו, פרי עמלו ויגיעתו. "ולזה – מוסיף שם ר"י אלבו – תאהבנה האמהות את הבנים יותר מן האבות, להתקבץ בהן שני הענינים: כי הבן יש בו גם חלק מהאם, לפי שהיא המעניקה לו את החומר וחלק יתר לפי שהיא גם יותר טורחת בגידולו".

אמנם כוונתו של הר"י אלבו היתה לאומנות ולא לאמנות ועם זאת השוואה פילוסופית זו של ההורה והאומן, יש בה כדי להקל עלינו עתה את הדיון בו אנו שרויים – מה עדיף: אימוץ או הפריית מבחנה – והיינו על ידי שנסיע את עיוננו מן הילדים לאמנות, בת ואחות לאומנות הכללית.

כי מעתה נוכל לשאול את עצמנו:

כשאדם רוכש ציור והוא הופך ל"שלו" והוא תולה אותו על קיר ביתו, באיזה מובן הציור הוא אכן שלו? באיזה מובן מדויקת היא האמירה שיאמר עתה בעל הציור לאורחיו כי הציור הוא שלו, לעומת ההיגד שהציור הוא של צייר פלוני, יוצרו, האומן?

מה זה "של"? למי שייך הציור?

מבחינתם של חוקי הבעלות ברור כי הציור הוא של הרוכש, אולם מבחינה מופשטת אין למילה "של" אך משמעות של זיקה רכושנית, לומר כי פלוני רכש את הציור ולכן הוא שלו, שכן ה"של" במובן המתאר את אופיה של היצירה, קווי ההיכר שלה, מטענה הסגולי אינו של הבעלים אלא של היוצר. היצירה התלויה עתה באולמו של מוזיאון זה הינה בוודאי של המוזיאון במישור אחד אך לעולם של המברנדט במישור אחר.

כך הזיקה הכפולה ב"של" דשל ציור, אך מה ב"של" דשל ילד? של מי הילד?

למרות שחלילה לנו להשוות רכישת ציור לרכישת ילד או אימוצו, הנה מוצאים אנו בהלכה דיון דומה בשאלה עד כמה הילד המאומץ הוא בעל זיקה למאמצים ובאיזו מידה נשמרת בכל אופן זיקתו להוריו הביולוגיים, אותם הורים מהם נטל הן את מטענו הסגולי-גנטי והן הרבה מקווי ההיכר?

אימוץ אינו קיים בהלכה

על פי ההלכה, קביעת היחס שבין ההורים לילדם המאומץ, כזוהי לגמרי ליחס של אב ואם ביולוגיים-רגילים לפרי בטנם, אינה נכונה. לכן ניתן לומר שאימוץ כפי משמעות המילה כיום, אינו קיים בהלכה, למרות שהדיונים על תפקידו של האפטורופוס תופסים מקום רחב בדברי הפוסקים. כי קביעת מעמד זהו להורים מאמצים כלהורים ביולוגיים לכל דבר, יש בה הטיה ושחיקה של האמת הצרופה. ולכן, מאחר שמדובר בעצם בחיקוי והדמיה להורות הרגילה, אנו מוצאים בהלכה דיונים רבים ונפלאים בשאלה מהו היקפו של הדימוי, המוכר כדימוי בלבד אך לא כהורות ממש, מהו עומקו של הדימוי ועד היכן חוגה של הקביעה כי כל המגדל יתום בתוך ביתו כאילו ילדו ומהיכן שוב לא ניתן לטשטש את אמיתותה של הלידה כקובעת אמהות והורות? רבות דנו בכך והגדרות הקובעות כי אין האימוץ כהורות נקבעו באופן ברור בדברי קודש של ראשונים ואחרונים, כפי שנראה בהמשך.

ברם: האם, אם כך, עדיפה ההפרייה?

כאן ראוי לנו לבדוק מהי הבעייתיות שבאימוץ מחד ובהפרייה מאידך.

ובטרם נעשה זאת נאמר: מעמדה של השאלה מה עדיף אימוץ או הפרייה, עצם השאלה, עצם השאיפה להורות, הוא מעמד הזהה לדיני נפשות. זאת למדים אנו מרחל אמנו שכשהייתה חשוכת בנים כך אמרה ליעקב בעלה:

"הבה לי בנים ואם אין מתה אנוכי".

בנים או מוות.

בכך יש מעין הודעה שכלל השאלה היא בדיני נפשות וצריך לעסוק בה ברגש רב, בזהירות יתרה, ועם כמה שאפשר יותר גישה מקילה. מבחינה נפשית עומדים אנו בשאלה של זה מול זה: או בנים או מוות, ואם אנו מגבילים אשה מלדת לא בשאלה של ציור ומוזיאון אנו דנים אלא בדיני נפשה של האשה ממש.

על רקע זה דומני שיש קורטוב של ציניות בעובדה שנושא כה רגיש, הורות, הזרעה מלאכותית, דרכי עשייתם וכדומה, מה שהתורה כאמור מציגה לדורי דורות כדיני נפשות ממש, שייכים בחוק הכללי שבארץ ל... "אכרזת הפיקוח על המצרכים והשרותים תשל"ט 1979".

כהן שאימץ ילד

כאמור, כדי להשוות בין ההפריות לבין האימוץ עלינו לעיין ברשימת הנושאים הנדונים בכל אחד מהם. השאלות בהם עוסקים בהלכה בנוגע לאימוץ ילדים הינם בחמישה תחומים:

התחום הראשון נוגע לחוק השמות: האם נקרא המאומץ על שם המאמץ? כיצד קוראים לילד לתורה: על שם אביו מאמצו או על שם אביו הטבעי? נתאר לעצמנו את פלוני הכהן שאימץ ילד: הימצא אומר כי מחיל הוא על הילד המאומץ גם את שם כהונתו? ואיזה שם מזכירים בשטר הכתובה של ילד מאומץ: שם אביו או שם מאמצו, או שמה ששניהם?

התחום השני נוגע ליחסים שבין הורים לילדיהם: האם ילד מאומץ חייב לומר קדיש על אחד מהוריו המאמצים או הטבעיים? מהו גדר כבוד אב ואם שהוא חייב בו? על מי שהוא יושב שבעה? האם הוא כשר להעיד על קרובי משפחתו, ומי הם קרובי משפחתו?

התחום השלישי הוא בדברים הנוגעים לממון: עד כמה חייב המאמץ בכלכלת הבן, ובכלל בהוצאותיו הנצרכות והפינוקיות? על הלל למשל, שכנראה אימץ ילד בוגר

ממשפחה שירדה מנכסיה, מספרת הגמרא כי משום פינוקו של היתום לקח (הלל) עבדו אף סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו ופעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו ורץ לפניו הלל הזקן עצמו שלושה מילין... (כתובות ס"ז, ב).

עוד בעניני כספים מצינו דיונים בשאלה: מי יורש את הילד המאומץ? מי יורש את המאמץ? האם קיימת זכות לקרוביו של המאומץ על ירושה גדולה? כלומר האם בניו הטבעיים של המאמץ זכאים לטעון לזכות כלשהי על נכסי בן מאומץ שנפטר והותיר ירושה גדולה?

התחום הרביעי נוגע לדיונים סביב דיני הנישואין: עם מי מותר למאומץ להינשא בין קרובי משפחתם של ההורים המאמצים? כיצד מקפידים על איסור החיתון עם קרובים טבעיים?

התחום החמישי נוגע לאפשרות ביטול האימוץ: היכול המאמץ לבטל את האימוץ? האם יכול הילד להתנגד לאימוץ בגיל מסויים? כידוע לכם, ולהבדיל באלף אלפי הבדלות בין תורת-אמת ואמונה לבין משפטים בל ידעום, הגה לפי חוקי חמורבי לא רק שמאומץ אינו יכול להתנגד למאמצו אלא – ואני מצטט:

”אם יאמר אל אביו המגדל אותו או אל אימו המגדלת אותו: לא אבי אתה, לא אימי את... יחתכו את לשוני”

(חוקי חמורבי סעיף 192)

או אפילו חקיקה על הרגשות:

”אם ישנא את אביו או את אימו... את עיניו ינקרו”.

(שם סעיף 193).

ובכן: כדי לאפוקי מכך נשאלת בהלכה השאלה: עד כמה הזיקה והרצון לאימוץ תלויה גם במאומץ, ולא בהורים המאמצים בלבד? לשאלה זו יש השלכה רבה בהלכה, כי בדרך כלל האימוץ בהלכה נבע מהתחשבות בטובת הילד ולא מתוך נקודת המוצא של ההורים המאמצים. בעבר אימצו ילדים בעיקר משום שהיו חסרי הורים דואגים ולא משום שההורים – חשוכי ילדים היו.

האם מבחנה עושה הורות?

מאידך בנושאי ההפריה המלאכותית מתמקד הדיון יותר בנושאים הנובעים מהשאלה מהי מהותה של אבהות, של אמהות? האם יש חפיפה בין הורות ביולוגית להורות הלכתית? מי בדיוק נקרא אב או אם. כבר נודעה ברבים השאלה ביחס להגדרת האמהות, האם היא התורמת או הפונדקאית. אבל אני חפץ להאיר כאן

היבט נוסף, לגבי האב: כמה מהוגי הדעות בהלכה תוהים ודנים בשאלה עד כמה אב הוא האב, כשהפרייה נעשתה בתוך מבחנה? לא שיש כאן התעלמות חלילה מהצד הביולוגי אלא שלפי דבריו של המקובל הקדוש והפוסק הגדול, רבי עזריה מפאנו זי”ע, יש כאן בעיה מענינת:

לדבריו של הרב מפאנו (שחי באיטליה לפני כארבע מאות וחמישים שנה ודן בנושא זה בקשר לאיסור החמור של נישואי התערובת), יש לראות אבהות כמצב הנבנה משני שלבים:

השלב הראשון מתקיים בשעה שזרע הגבר יוצא מגופו: באותו רגע – מאבד הזרע את שייכותו למחוללו האנושי. הזרע הופך רק לקובץ של תאים חסרי זהות. שכבת הזרע כאילו מחפשת זהות והזהות שתינתן לה תלויה במקום בו תיהפך לזיגוטה מופרית.

עתה בא השלב השני: כל העברת היחוס, הזהות לזרע – מקורה באשה, בביצית. היא זו המעניקה לזרע חסר-הזהות את ישותו, את אישיותו.

והנה במצב רגיל – מיקומו של המפגש שבין שכבת הזרע והביצית, רחמה של האשה, מאפשר אוטומטית את הענקת תעודת הזהות שלה, למה שמתחולל ברחמה. ולכן למשל בן של אשה יהודיה מקבל זהות יהודית כי זה מה שהאם יכולה להעניק, גם אם הזרע הוא משל ערל, וכן להיפך. ולעומת זאת, כך לכאורה עולה מדבריו של הרב מפאנו, אם הזיגוטה נוצרת שלא במקום בו יש ייחוס, אין לולד ייחוס כלל.

אם נכונים דברינו יוצא שלילד הנוצר בהפרייה חוץ גופית אפשר שאין אב. זאת מאחר שיתכן שהוא מקבל את זהות המבחנה, ובמילים אחרות – הן מבחינת האב והן מבחינת האם לזמן מה הזיגוטה חסרת זהות לחלוטין. מצב זה אינו מתמיד לגבי האם: ברגע שהולד הוכנס ולבסוף גם יצא מרחמה של הפונדקאית, רבים הם הפוסקים האומרים שהבן מתייחס לאימו לפי רגע ההולדה ולכן הולד מקבל את זהות אימו. כך לגבי האם אך לא כך לגבי האב וכפי שהסברנו לעיל. כך נוצר הבדל בין האבהות לאמהות בענין זה: לילד כזה לכאורה יוצא שיש אם אך אין אב, או שאביו אינו קרוי אביו לענין קיומה של מצוות פו”ר.

אני אומר את הדבר בהסתייגות גדולה, במיוחד משום שהרמ”ע מפאנו דן דווקא בנושא מוגדר – נישואי תערובת – ואפשר שכל דבריו הם נגזרת של גזירת כתוב בנישואי תערובת בלבד, אך מאחר שכבר דנו הפוסקים בדבריו גם בקשר להפריית מבחנה, כדאיים הדברים לעיון ולימוד.

התרומות השונות והיחס אליהן

שאלות אחרות נוגעות כמובן לתרומת ביצית.

אם נשוב לרגע אל ההשוואה של האומנות, למעשה השאלה תוצב כך: ניטול לרגע סקיצה כללית מוכנה של ציור ונעביר אותה למישהו אחר כדי שרק יצבע אותה, כטוב בעיניו – ואאלץ עצמי לקבוע מי מבין שניהם הוא בעל התמונה – האם הציור הוא של הראשון או של השני או בכל אופן של שניהם? כך לגבי האמהות: מי האם, יוצרת הסקיצה או הצובעת האחרונה? כך לגבי האם: מי האם – הפונדקאית או היולדת?

מבין השיטות השונות בזה אציין כאן ברשותכם את דברי סבי ז"ל שבשו"ת הרב"ז חלק ב' קבע שהיולדת היא האם, ומאחר ודבריו הם כמעט הראשונים בעולם בתחום זה, ונכתבו עוד לפני חמישים שנה, הם מובאים על ידי מרבית העוסקים בעניין.

לגבי תרומת הזרע הדברים כבר מפורסמים ואציין רק את מה שמוסכם על מרבית הפוסקים בהלכה בעניין זה:

כעיקרון רואים בהלכה בתרומת זרע מגבר זר מעשה חמור, היוצר בעיות רבות. אלו נוגעות ליבום, להיתר נישואין מחשש נישואי קרובים, ועוד ועוד. זהו מעשה השולל את הסגולות האנושיות העושות את האדם לשותף לקב"ה ביצירת הוולד, ומעבירות זאת למישור של עיוות מוסרי תוך כדי הפיכת הנושא האנושי והאינטימי ביותר לפרוץ, מעורער.

מדוע רוצים אנו בבנים?

השאלה מה אם כן עדיף אימוץ או הפרייה, תלויה בשרשרת השאלות הנ"ל ובעוד רבות, והיא יכולה למצוא לעצמה פתרון אם נשאל עצמנו מהי בעצם הסיבה הדוחפת לרצות בילדים? שאלה בנאלית זו זוכה בהלכה לשלוש תשובות. אם נבחן את שלוש התשובות נוכל אולי לכלכל דרכנו.

א. לפי דברי הרב דסלר בעל ספר מכתב מאליהו – הורים רוצים ילדים משום שהם רוצים להעניק, לתת. כח הנתינה קיים בהם והם מבקשים לממשו בהרעפת טובה למישהו שקרוב אל ליבם, לשלהם.

ב. לפי דברי הנצי"ב מוולוז'ין, בהסברו לדברי רחל "הבה לי בנים ואם אין מתה אנוכי" – הורים רוצים ילדים משום שהם רוצים בהמשך, יצר של המשך, כח דחף טבעי וחסר הסבר.

ג. עוד לפי דבריו של הנצי"ב שם, יש גם החפצים בבנים משום המחשבה מה יהיה בעתידם, בזקנותם, מי יסעד להם לעת יחלש כוחם.

"הבה לי בנים ואם אין מתה אנוכי"

בשיטת האימוץ, הן הטעם של הרעפת טובה והן הטעם של סעד לעת זקנה – יכולים לבוא לידי מימוש. לא כן לגבי תחושת ההמשכיות מכח "עצמי ובשרי אתה" – זו לא יכולה לבוא לידי פורקן על ידי אימוץ. מבחינה זו עדיפה ההפרייה במבחנה.

מאידך השאלות הרבות הנוגעות ליסוריה הנפשיים של המשפחה עד שהיא זוכה להיבנות באמצעות הפריית מבחנה, כמו גם השאלות ההלכתיות הכל-כך כבדות שהיא מציבה על הפרק, כשלתהליך עלול גם להצטרף תורם, מטות בדרך כלל את הכף להעדפת האימוץ.

סיכום:

על הפתרונות לשאלה זו להבחן איפוא בכל מקרה לגופו, תוך מידת זהירות יתירה ובשים לב למשמעויות שיכולות להיות לכל אחת מהטכניקות לגבי הזוג עצמו ולגבי פניה של החברה האנושית העתידית בכללה.

רק חברה המיוסדת על חכמת הקודש, בתכונתה המרוממת את כל העוסקים בה, יכולה להצמיד אותנו אל מחוץ למעגל המבוכה שבשאלות אלו, ולהביאנו לראות את מעשה ה' הנפלא אשר חלק מחכמתו ליראיו ונתן בהם את התבונה להכריע בשאלות אלו.

ראוי לה לחברה כזו כי כבר תכונן תחת ידינו.